

מלחמה וכפרה

יוסי קליין הלוי

ז'ה שלושים שנה שהחברה הישראלית עוסקת ללא הרף בהשלכות המדיניות האסטרטגיות של מלחמת יום הכיפורים, מלחמה שממנה למד הציבור דבר מה על מגבלות הכוח, על בוגדנותו של הביטחון העצמי וגם על יכולתו של החייל הפשוט לפצות בגבורתו על איזולתם של מנהיגיו. כל אחד מן הלקחים הללו השפיע עמוקות על הנפש הישראלית. ובכל זאת, נדמה שישראל טרם הפנימה די הצורך את השפעותיה הרוחניות של המלחמה, שהחלה, מכל הימים, דווקא ביום כיפור.

ההיסטוריון מיכאל אורן תיאר את מלחמת יום הכיפורים כאותו רגע שבו אפי איתם התחיל להניח תפילין ויוסי ביילין חדל להניחם. המלחמה שכנעה את איתם, אז קיבוצניק חילוני והיום יושב ראש המפד"ל, שרק נס משמים הציל את המדינה בזמן המלחמה, ושיש לשים את מבטחנו באלוהים. ביילין, שכנער מתבגר נטש את חינוכו החילוני והחל לשמור מצוות, הסיק – אף הוא בעקבות המלחמה – כי המנהיגות הפוליטית והצבאית של ישראל כשלה בצורה חמורה. אך הוא הרחיק לכת אף יותר וקבע שאלוהים עצמו כשל לא פחות.

דבריו של אורן הם תזכורת לכך שההחלטות הפוליטיות שהתקבלו לאחר שנת 1973 על ידי איתם, ביילין ועוד רבים וטובים מן הימין ומן השמאל היו בעצם תגובות לזעזוע הרוחני שחוללה אותה מלחמה.

לא במקרה נוסדו הן תנועת 'גוש אמונים' והן תנועת 'שלום עכשיו' לאחר מלחמת יום הכיפורים דווקא, ולא בעקבות מלחמת ששת הימים. אף ששתי

התנועות ראו עצמן כתנועות אופטימיות, היו מניעיהן קשורים יותר באימת יום הדין של 1973 מאשר בחלומות האוטופיים של 1967. באנדרלמוסיה שהשתררה בימים הראשונים של מלחמת יום הכיפורים, התחוור פתאום לציבור במדינה כי אפשר שישראל לא תיכון לנצח. ותחייתה של האפשרות הזאת החזירה ישראלים רבים אל תחושת החרדה הקיומית ששררה קודם להקמת המדינה.

תחושת אי־ודאות דומה רווחה בקרב הציבור בארץ בשבועות שקדמו למלחמת ששת הימים, כאשר בגנים ציבוריים נחפרו תעלות שנועדו לשמש כקברי אחים בשעת הצורך. ובכל זאת, נדמה היה שהניצחון המפואר של 1967 הסיר כל ספק באשר ליכולת ההישרדות של המדינה. למרות אתגרי הביטחון העצומים שעמדו בפני המדינה לאחר מלחמת ששת הימים – התפשטות הטרור האש"פי בעולם ומלחמת ההתשה לאורך תעלת סואץ – חשו הישראלים בפעם הראשונה תחושה חסרת תקדים של חסינות: עדיין נשקפה סכנה לחייהם של יחידים, אך האיום על עצם קיומה של המדינה הוסר. אף שישראלים רבים איבדו זה כבר את האמונה התמימה – שנפוצה בקרבם במהלך קיץ 1967 – כי השלום ממשמש ובא, זכתה סוף־סוף שאלת ההישרדות, שטרדה את מנוחתו של העם היהודי למן ימי חורבן הבית השני לפחות, למענה הולם.

הביטחון ב"סוף הטוב" של הסיפור הציוני החזיק מעמד עד השעות הראשונות של יום כיפור 1973. באותו לילה הופיע משה דיין בטלוויזיה. "המדבר גדול", אמר בחצי־חיוך אופייני, בקריצה שהסתתרה לה מאחורי הרטייה. אך משהו השתבש. ורק מאוחר יותר הבין העורך עד כמה קרובים היינו לקצו של הסיפור.

כישלונה הנורא של ממשלת העבודה לקרוא נכון את ההתרעות המודיעיניות ולהתכונן למלחמה בצורה ראויה לא ביטא רק כשל מנהיגותי; הוא סימל את קצו המביש של דור המייסדים. במשך שנים החדירו מנהיגי העבודה באומה את האופטימיות ואת הביטחון בכך שהמכשולים קיימים רק כדי שנתגבר עליהם. אך כעת התנפץ הביטחון העצמי הישראלי הזה לרסיסים.

קריסת הסמכות המפא"יניקית הייתה, בסופו של דבר, בבחינת טראומה רוחנית. הציונות החילונית ומפא"י בראשה סיפקו לישראלים אמונה חלופית, בתקופה שבה איבדו רוב היהודים את ביטחונם ביהדות המסורתית. הסוף הטוב שהציעה הציונות החילונית לשלשלת ההיסטוריה היהודית סיפק ליהודים

מנגנון הגנה רגשי מפני אסון השואה, והאפשרות להיות יהודי נעשתה שוב לאפשרות נסבלת. אלא שלאחר המלחמה שבה ונפערה התהום לרגליהם. אם שנת 1967 ייצגה את הניצחון היהודי על ההיסטוריה, שנת 1973 הייתה היפוכה המוחלט. יום הכיפורים של 1973 ערער את הישגי המהפכה הציונית באופן נוסף: הוא השיב על כנה את הדינמיקה הפתולוגית של יחסי היהודים ו"העולם". הגל הנוכחי של דמוניזציה אנטי-ישראלית באירופה ובמקומות אחרים נתבשר למעשה כבר אז, בחודשים שלאחר מלחמת יום הכיפורים. חרם הנפט הערבי הפך את ישראל למצורעת; יותר ויותר מדינות קיימו קשרים דיפלומטיים עם אש"ף – שאפילו לא טרח להסתיר את זרישתו המפורשת לחיסולה של מדינת ישראל – ופחות ופחות עם ישראל עצמה; העצרת הכללית של האו"ם קיבלה את פניו של יאסר ערפאת בתשואות רמות, בעת שזה ניצב בפניה, באקדח חגור למותניו, והטיף בלי בושה להשמדתה של מדינה החברה בארגון. מדינת היהודים, כפי שציין ההיסטוריון המנוח יעקב טלמון, הייתה ליהודי של המדינות.

הציונות הייתה ניסיונם האחרון של היהודים להתקבל אל משפחת העמים. היא הייתה אמורה – כדברי ההוגה הציוני יהודה לייב פינסקר – לבטל את מעמדם של היהודים כאומת רפאים הרודפת את שאר האומות. אך לא זו בלבד שהציונות כשלה במימוש המטרה הזאת, הנה כעת נעשתה היא עצמה לתירוץ למתקפה מחודשת על הלגיטימיות היהודית.

תהליך זה הביא לפרוץ המשבר התיאולוגי העמוק ביותר בקרב היהודים מאז השואה. מדוע – שאלו רבים את עצמם – כל ניסיון ליצור יחסים נורמליים בין היהודים ליתר אומות העולם נועד תמיד לכישלון? מדוע קוללנו כך? השאלה הבוערת, אפוא, שעמדה בפני החברה הישראלית לאחר ההתרחשויות הדרמטיות של שנת 1973, הייתה כיצד להימנע מן השיבה לגלותיות. תנועת ההתנחלות ותנועת השלום קמו שתיהן בניסיון להתנער מתחושת הגטו שנכפתה על החלום הציוני; זו ביקשה לעשות זאת באמצעות הגאולה המשיחית, וזו באמצעות השלום האוטופי. אך היו ישראלים שהסיקו כי התגובה הראויה איננה להתנגד לגטו אלא להפך, לאמצו.

לראשונה מזה מאה שנה הביאה המלחמה לבלימת הסחף החזק של נטישת הדת, ואפילו להיפוכה החלקי של המגמה: אלפי ישראלים חילוניים עשו את הלא-ייאמן והפכו לחרדים. זאת הייתה ההתנערות האולטימטיבית מן הציונות, מין

מתקפת פתע פוסט־יום־כיפורית על ישראל החילונית. החוזר בתשובה המפורסם ביותר היה אורי זוהר, איש קולנוע וסמל בוהמה. אך בדרכו הלכו עוד רבים וטובים מבני העילית האשכנזית: קיבוצניקים ואמנים, טייסים ואנשי סיירות.

התואר "חרדי" הוא הגדרה קולעת לגל ראשוני זה של חזרה בתשובה. תגובת הנגד הזאת לשאיפות הנורמליזציה של הציונות נבעה מן החרדה שחרף כל מאמציהם של היהודים להתקבל על ידי אומות העולם – בין אם מדובר בהיטמעות אינדיבידואלית בגרמניה שלפני עליית הנאצים לשלטון ובין אם בהיטמעות קולקטיבית, באמצעות המדינה היהודית, בקהילת העמים – כל נסיון כזה יסוכל ממילא בסופו של דבר, שהרי משמים נגזר עליהם להיות מנוודים. בחזרה בתשובה הזאת היה אפוא משום ניסיון לכפר על חטא הנורמליזציה של הציונות. הציונות עצמה, כפי שחזר ואמר אורי זוהר, אותה תנועת התבוללות במסווה, היא התגלמותו של החטא.

אכן, לאחר מלחמת יום הכיפורים נדמה היה כי מאז השואה לא עסקו היהודים בכפייתיות כזאת ביחס שבין חטא ועונש. השואה, אותו "עונש" חסר פרופורציה, הביאה לשיתוקו למשך זמן מה של השיח המסורתי בעניין ההשגחה וגילוי הדין האלוהי בעולם. אך המלחמה שבה ועוררה אותו מחדש – ולא רק בקרב הציבור הדתי.

מלחמת יום הכיפורים הייתה ללא ספק תמרור אזהרה. אך מפני איזה חטא? כל אחד מחלקי החברה הישראלית הציע תשובה משלו.

הפתרונות השונים שניתנו בישראל של לאחר 1973 היו כולם בחזקת אסטרטגיות של כפרה. שלום עכשיו וגוש אמונים ניסו לכפר – כל אחת בדרכה – על מה שראו כחטאי החברה הישראלית בין השנים 1967 ל-1973. הן השמאל החילוני והן הימין הדתי, ראו בחטאים הללו לא רק שגיאות טקטיות אלא פגמים בסיסיים באופי הישראלי.

בעיני השמאל, לאחר מלחמת ששת הימים חטאה ישראל בחטא היוהרה ולקתה בשיכרון הכוח והאדמה. היטב זכורים דבריו של דיין, שאמר כי שארם א־שייח בלי שלום עדיפה על שלום בלי שארם א־שייח. התוצאה הייתה, לדעת השמאל, שישראל החמיצה את גישושי השלום של אנואר סאדאת לפני 1973 – ומדינה המזלזלת בשאיפה לשלום נידונה להישאב שוב אל תוך המלחמה.

גוש אמונים, לעומת זה, אמרו כי חטאה של החברה הישראלית הוא כפיות הטובה. החברה הישראלית לא דאגה ליישב את נחלת אבותיה בשקידה הראויה, והתעלמה מן ההזדמנות הנדירה שהעניק לה האל לחזור אל השלמות שאבדה

לה. אם לא נפעל למען יישוב הארץ, טענו לאחר המלחמה רבני הציונות הדתית, יחזור בו האל ויתחרט על תשורתו – ואומה המזלזלת בברכה נידונה לקללה. אך הייתה עוד תגובה ישראלית אחת. תגובה שהושמעה תחילה בהיסוס מה ולאחר מכן בנחישות גוברת והולכת. החטא הישראלי, החלו אחדים לחשוד, היה בעצם האמונה בעצמנו, במיתוס הלאומי שלנו, באמונה כשלעצמה. המדינה, הם טענו, היא ככלות הכל רק מדינה, ואין לה כל משמעות מטפיזית או אפילו משמעות היסטורית. מה שחשוב הוא הישרדותו של היחיד ולא של הקולקטיב. "אל תקרא לי עם", שר שלום חנוך. איש-איש לנפשו, ישראלי-ישראלי לעצמו.

א בדין האמון בכל מערכת ובכל אידיאולוגיה הוא נקודת מוצא הן לדרך הניהיליזם והן לחיפוש רוחני. יחד, מגדירות שתי הדרכים הללו את ישראל של היום.

כשאדם ניצב פתאום מול סופיותו, הוא נוטה להגיב באחת משתי דרכים קיצוניות. אפשרות אחת היא לדבוק בחיי העולם הזה, לקדש את הגוף המאויס ולמצות את ההנאות הנקרות על דרכו. דרך אחרת היא לשאוף להתעלות מעל לארעי ולחולף, לחיות למען הנצח ולא למען הרגע.

החברה הישראלית מבקשת היום לממש את שתי הדרכים גם יחד. מסיבות הטראנס והאקסטזי, הנהירה ההמונית לגואה, סופי השבוע של שופינג בלונדון – כל אלה הם סממנים של ייאוש ניהיליסטי.

ואולם בה בעת הפכה ישראל גם למוקד עולמי של כל תנועה רוחנית חדשה ושל כל שיטת טיפול אלטרנטיבית. עם כל רדידותו, מסמל עידן הניו-אייג' את החיפוש המחודש אחר המשמעות והאמונה. בשנים האחרונות החל אלוהים להופיע יותר ויותר כשחקן ראשי על בימת המוסיקה הישראלית. להקות כמו "שוטי הנבואה", "שבע" או "אסטה" שרות על החיפוש אחר נוכחות אלוהית, ולהקת הרוק הכבד "היהודים" מתארת בשיריה את ייסורי החיים ללא אמונה, ומבטאת את קנאתה באלה שנהנים ממנה.

המשבר שהחל במלחמת יום הכיפורים לא חלף, אם כן, אלא אף העמיק. בשנים האחרונות נעשתה השאלה בדבר יכולתה של ישראל להוסיף ולהתקיים דוחקת יותר ויותר: שום חברה מערבית אינה מקיימת קשרי קרבה הדוקים כל כך עם המוות; ושום חברה אינה תרה בצורה נואשת כל כך אחר תשובות לשאלות הנוגעות למשמעות החיים.

בד בבד החרף גם משבר הסמכות – הפוליטית, הדתית, המוסרית. כלשונו של סטיקר פופולרי אחד: "אין לנו על מי לסמוך אלא על אבינו שבשמים". ניסיונות הכפרה הפוליטיים כשלו כולם. היום אנו יודעים אל נכון שתנועת שלום עכשיו טעתה כשהניחה שאת האשם בהעדרו של השלום יש לתלות בחוסר היזמה הישראלי, ולא בסירובו של העולם הערבי לקבל את ריבונותנו בחלק כלשהו של הארץ. וכמוה טעתה גם תנועת גוש אמונים, כשלא הבינה שהציבור הישראלי דוחה את רעיון השליטה בעם אחר לא מתוך רפיון רוח אלא מתוך חיות פוליטית ומוסרית.

אם עוד קיימת בחברה הישראלית אסטרטגיה של כפרה היא מתבטאת היום בחרטה גוברת והולכת על יהירותן של הוודאיות החד-ממדיות שלה. רבים מתומכי השמאל והימין כאחד יודו שלא הבינו כראוי את מורכבותה של הדילמה הגדולה של חיינו: שאיננו יכולים לשלוט בפלסטינים, אך גם איננו יכולים לעשות איתם שלום.

הכרה זו היא בבחינת התפכחות רוחנית, ולא רק פוליטית. כפרה על שלא שָׁעֵינו איש לאזהרותיו של רעהו, על שלא הכרנו במורכבות המציאות. כעת, בעקבות קריסתן של האמיתות המוחלטות מימין ומשמאל – זו וזו נכונות בחלקן, זו וזו שגויות באופן הרה אסון – נפתח במלוא הרצינות הדין הישראלי הבא על זהותה הרוחנית של ישראל. כמו תמיד, מפתח מאוד לבחור בין חזונות מוחלטים: בין בורות חילונית לאורתודוקסיה יודעת-כל. המדינה, כמובן, חיזקה את החלוקה הפשטנית הזאת בכך שכלאה את היהדות בגדרי הממסד האורתודוקסי. סידור זה, שהוא נוח מבחינה פוליטית אך מחניק מבחינה רוחנית, הניח את הרוב הגדול של הישראלים ללא אפשרות בחירה באשר לזהותם הדתית. עד היום, למשל, אין מילה בעברית ליהודי דתי שאינו אורתודוקסי.

אך בדיוק כפי שהקרע בין ימין ושמאל החל להתפוגג לאחר שהוכרע בשל כישלונם של שני הצדדים, כך גם הפילוג העקר, החילוני-אורתודוקסי, יפנה את מקומו לחלופות דתיות חדשות.

מלחמת יום הכיפורים, שלימדה את הישראלים לחדול לסמוך על הממסד ולהתחיל לסמוך על יזמתם שלהם, היא שסללה את הדרך לצורות ניסיוניות של היהדות הישראלית. סימנים ראשונים לכך ניכרים במרכזי המחקר החדשים שנפתחים ברחבי הארץ, המאפשרים לישראלים מרקע חילוני לתבוע את חלקם בלימוד טקסטים ומסורות יהודיות בלי שיידרשו להיות אורתודוקסיים. הסימנים ניכרים גם בחגיגות הנוער ההמוניות בראש השנה, בפסח ובשבועות,

שבהן מתקבלים הטקסים היהודיים כחלק מן התרבות, לצד פולחנים מזרחיים ואפילו פולחנים אינדיאניים. במסגרת התנועה הרוחנית החדשה הזו, המונחים "חילוני" ו"דתי" כבר אינם סותרים זה את זה; למעשה הם הופכים לזהויות חסרות משמעות.

אכן, המגמות הללו עדיין בחיתוליהן, וכמו כל ניסוי, גם הן עלולות להשתבש. אך אם ניקח אחריות על מצבנו הרוחני, נוכל לכפר על כישלוננו ליצור יהדות ישראלית אותנטית, בעלת שורשים ועם זאת פתוחה לעולם, יהדות שתהיה ראויה לשיבתו של עם ריבוני לארצו. זה השלב הבא בתגובה היהודית למלחמת יום הכיפורים. כל הסימנים מסביב מעידים שהוא כבר החל.

יוסי קליין הלוי הוא עמית חבר במרכז שלם ועורך עמית בחכלח ובניו דיפבל'ק. הוא כותב ספר המתעד את חייהם של חיילי הפלוגה שכבשה את הר-הבית.
